

# СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ

© 2014 ЛУЧИК С. Д., ЧАПЛІНСЬКИЙ В. Р.

УДК [330.101:331.522.4](477)

## Лучик С. Д., Чаплінський В. Р. Соціальні передумови формування і розвитку інтелектуального капіталу сільських територій регіону

Мета статті полягає в дослідженні впливу соціальних чинників на формування і розвиток інтелектуального капіталу, сформованого на сільських територіях Хмельницької області, який використовується в аграрній галузі регіону. При аналізі даних статистики й узагальненні публікацій вітчизняних і зарубіжних науковців було проведено оцінку соціальної інфраструктури сільських територій Хмельницької області. У результаті дослідження було визначено нові напрями розвитку інтелектуального капіталу. Обґрунтовано, що інноваційний розвиток галузі сільського господарства сприятиме розвитку соціальної інфраструктури села, що, у свою чергу, дозволить зберегти сформований інтелектуальний капітал і ефективно його використовувати. Перспективою подальших досліджень у даному напрямку є визначення обсягів підготовки інтелектуального капіталу для забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора регіону. На концептуальному рівні потрібно розробити стратегію розвитку всіх складових інтелектуального капіталу аграрної галузі: людського, організаційного, споживчого і соціального.

**Ключові слова:** інтелектуальний капітал, сільські території, соціальний капітал, соціальна інфраструктура.

**Табл.:** 4. **Бібл.:** 10.

**Лучик Світлана Дмитрівна** – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри соціальної економіки і інформаційних технологій, Подільський державний аграрно-технічний університет (вул. Шевченка, 13, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський, 32300, Україна)

**E-mail:** luchiksvetlana65@mail.ru

**Чаплінський Вадим Ростиславович** – аспірант, Подільський державний аграрно-технічний університет (вул. Шевченка, 13, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський, 32300, Україна)

**E-mail:** vadim.chaplinskiy@mail.ru

УДК [330.101:331.522.4](477)

## Лучик С. Д., Чаплинский В. Р. Социальные предпосылки формирования и развития интеллектуального капитала сельских территорий региона

Цель статьи заключается в исследовании влияния социальных факторов на формирование и развитие интеллектуального капитала сельских территорий Хмельницкой области, который используется в аграрной отрасли региона. При анализе данных статистики и обобщении публикаций отечественных и зарубежных ученых была проведена оценка социальной инфраструктуры сельских территорий Хмельницкой области. В результате исследования были определены новые направления развития интеллектуального капитала. Обосновано, что инновационное развитие отрасли сельского хозяйства будет способствовать развитию социальной инфраструктуры села, что, в свою очередь, позволит сохранить сложившийся интеллектуальный капитал и эффективно его использовать и развивать. Дальнейшие исследования в данном направлении планируются с целью определения объемов подготовки интеллектуального капитала для обеспечения конкурентоспособности аграрного сектора региона. На концептуальном уровне следует разработать стратегию развития всех составляющих интеллектуального капитала аграрной отрасли: человеческого, организационного, потребительского и социального.

**Ключевые слова:** интеллектуальный капитал, сельские территории, социальный капитал, социальная инфраструктура.

**Табл.:** 4. **Библ.:** 10.

**Лучик Светлана Дмитриевна** – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой социальной экономики и информационных технологий, Подольский государственный аграрно-технический университет (ул. Шевченко, 13, Хмельницкая обл., г. Каменец-Подольский, 32300, Украина)

**E-mail:** luchiksvetlana65@mail.ru

**Чаплинский Вадим Ростиславович** – аспирант, Подольский государственный аграрно-технический университет (ул. Шевченко, 13, Хмельницкая обл., г. Каменец-Подольский, 32300, Украина)

**E-mail:** vadim.chaplinskiy@mail.ru

UDC [330.101:331.522.4](477)

## Luchyk Svitlana D., Chaplinskyi Vadym R. Social Prerequisites for the Formation and Development of Intellectual Capital in Rural Areas of the Region

The purpose of the article is to study the influence of social factors on the formation and development of intellectual capital in rural areas of Khmelnytskyi oblast, which is used in the agricultural sector of the region. While analyzing statistics and synthesis publications of domestic and foreign scientists the social infrastructure of rural areas of Khmelnytskyi oblast were assessed. The study identified new directions of development of intellectual capital. It is proved that the innovative development of the agriculture sector will contribute to the development of the social infrastructure of the village, which, in turn, will keep the established intellectual capital, use it effectively and develop. Further research in this direction will be scheduled to determine the amount of training intellectual capital to ensure the competitiveness of the agricultural sector in the region. At the conceptual level should develop a strategy of development of all components of the intellectual capital of agricultural sector: human, organizational, and social consumer.

**Key words:** intellectual capital, rural areas, social capital, social infrastructure.

**Tabl.:** 4. **Bibl.:** 10.

**Luchyk Svitlana D.** – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Social Economy and Information Technology, Podillya State Agrarian and Engineering University (vul. Shevchenka, 13, Khmelnytska obl., m. Kam'yanets-Podilskyi, 32300, Ukraine)

**E-mail:** luchiksvetlana65@mail.ru

**Chaplinskyi Vadym R.** – Postgraduate Student, Podillya State Agrarian and Engineering University (vul. Shevchenka, 13, Khmelnytska obl., m. Kam'yanets-Podilskyi, 32300, Ukraine)

**E-mail:** vadim.chaplinskiy@mail.ru

**К**лючовим елементом розвитку конкурентоздатної економіки в інформаційному суспільстві є високорозвинений інтелектуальний капітал. Тільки за його розвитку підприємства, галузі та країна отримують перспективи до подальшої ефективної діяльності у вигляді підвищення рівня знань, умінь, професіоналізму та творчого, неординарного мислення. На сьогоднішній день у галузі сільського господарства України завдання формування інтелектуального капіталу стоїть досить гостро. З одного боку, підготовлені для галузі спеціалісти не можуть працевлаштуватись, оскільки відбулося значне скорочення сільськогосподарських підприємств і робочих місць в них. З іншого – молодь не приваблює низька заробітна плата аграрних працівників, і вона надає перевагу роботі в інших сферах економіки. Не сприяє закріпленню інтелектуального капіталу на селі також і незадовільний розвиток соціальної інфраструктури сільських територій, яким раніше займались сільськогосподарські підприємства, а зараз – органи місцевого самоврядування, при цьому кошти виділяються зі скудних місцевих бюджетів.

Сільське господарство залишається головною галуззю економіки, в якій реалізується сформований в українських селах інтелектуальний капітал. Теоретичним, методологічним і практичним питанням формування і розвитку інтелектуального капіталу присвячені дослідження відомих вітчизняних науковців таких, як В. Базилевич, О. Бутнік-Сіверський, В. Геєць, О. Грішнова, Г. Задорожний, О. Кендюхов, А. Колот, Е. Лібанова, М. Семикіна, В. Семиноженко, А. Чухно, Л. Федулова, О. Шкурупій та інші. Вагомий внесок у наукові дослідження соціально-економічного розвитку села зроблено в працях О. Богуцького, В. Збарського, О. Крисального, В. Мацібори, В. Месель-Веселяка, Н. Новикової, О. Онищенко, В. Юрчишина та інших. Зокрема, проблему розвитку соціальної сфери села досліджували Ф. Богиня, О. Бородіна, М. Орлатий, І. Прокопа, П. Саблук, Р. Тринько, К. Якуба та інші. Однак, відповідно до сучасних умов, коли Україна прямує курсом формування економіки знань, проблеми формування, використання і розвитку інтелектуального капіталу потребують глибокого дослідження. Особливу актуальність мають питання збереження і ефективного використання інтелектуального капіталу сільських територій.

Метою статті є аналіз сучасного стану соціальної сфери сільських територій Хмельницької області та визначення її впливу на формування і розвиток інтелектуального капіталу аграрної галузі регіону.

На сьогоднішній день немає єдиного визначення інтелектуального капіталу, і, як наслідок, немає єдиного підходу до визначення структури даній категорії.

Особливу роль інтелектуального капіталу як визначального чинника розвитку економіки відмічає В. Базилевич і наполягає на необхідності інтелектуалізації всіх сфер суспільного життя [1, с. 5].

Академік НАН України А. Чухно стверджував, що інтелектуальний капітал акумулює наукові та професійно-технічні знання працівників, поєднує інтелектуальну працю та інтелектуальну власність, нагромаджений досвід, спілкування, організаційну структуру, інформаційні мережі, тобто все те, що визначає імідж підприємства та зміст його діяльності. [2, с. 53].

Професор А. Кендюхов визначає інтелектуальний капітал як інтелектуальні ресурси підприємства, що здатні створювати нову вартість і представлені людським і ма-

шинним інтелектами, а також інтелектуальними продуктами, створеними самостійно або залученими як засоби створення нової вартості [3, с. 31].

Акцнтують увагу на можливості інтелектуального капіталу в сучасних умовах створювати нову вартість і забезпечувати конкурентні переваги підприємства Л. Курило [4, с. 127]; суттєво впливати на здобуття конкурентних переваг підприємством та отримання значного економічного ефекту за умов жорсткої конкурентної боротьби О. Бутнік-Сіверський [5, с. 20]; об'єктивно підвищити ринкову вартість компанії В. Геєць [6, с. 192].

Узагальнивши погляди науковців, можна сформулювати поняття «інтелектуальний капітал» як сукупність наукових, професійних і загальних знань працівників, що у своїй взаємодії є корисним активом не тільки конкретної фізичної особи, а й підприємства, на якому вона працює, оскільки у процесі своєї діяльності ця особа здатна створювати додаткову вартість. Об'єднаний на рівні підприємства, галузі інтелектуальний капітал у вигляді запасу знань, інтелекту, навичок, компетенцій може бути ефективно використаний для досягнення поставлених цілей.

**І**нтелектуальний капітал на інноваційний розвиток підприємства, галузі впливає через свої складові: людський, організаційний, споживчий та соціальний капітал. Саме соціальний капітал дає можливості найбільш ефективного використання інших видів капіталу, а іноді й компенсувати їх відсутність. О. Грішнова стверджує, що якість і кількість взаємодій і взаємовідносин між людьми визначаються соціальним капіталом як сукупністю горизонтальних зв'язків між ними, соціальних контактів, норм, довіри тощо [7, с. 20].

Соціальні зв'язки позитивно впливають на такі характеристики якості життя, як здоров'я, довголіття працівників, наповненість життя сенсом, здатність виконувати своє призначення тощо. Це прихований ресурс, який можна підключити для того, щоб бути успішним у всіх сферах життя – на роботі, у сім'ї, у громаді, у суспільстві [8, р. 95].

Забезпечення комфортних умов життя і праці сільських мешканців є одним з пріоритетів збереження і розвитку інтелектуального капіталу аграрної галузі будь-якого регіону країни. Проте, статистика розвитку сільських територій Хмельницької області достатньо сумна. За 2008 – 2012 рр. сільський житловий фонд регіону знизився на 15,1 тис. м<sup>2</sup> (20,1%), тоді як міський житловий фонд, навпаки, зріс на 65,7 тис. м<sup>2</sup> (28,2%) [9, с. 301].

Сільський житловий фонд в регіоні має незадовільну якість (табл. 1).

Так, питома вага загальної площі будівель у сільській місцевості Хмельницької області, обладнаних водопроводом, каналізацією, опаленням, газом і водопостачанням, значно нижча, ніж у міських поселеннях. Рівень обладнання житлового фонду у сільських поселеннях водопроводом і каналізацією складає лише 9,6% і 7,8% від загальної житлової площі проти 70,7% і 68,8% відповідно в міських поселеннях. Удвічі нижчим є показник централізованого опалення житлового фонду в селах області, ніж у містах. Дуже низьким (у середньому 2,4% будівель від загального житлового фонду) є показник забезпечення гарячим водопостачанням житла на сільських територіях. Для порівняння: у міських поселеннях він становив у 2012 р. 55,3%. Рівень газифікації будинків сільських мешканців регіону у 2012 р. становив 88%, проте значна частина сільських будинків залишається на пічному та іншому опаленні.

## Благоустрій сільських територій Хмельницької області

Рік	Питома вага житлової площі, що обладнана (%)				
	водопроводом	каналізацією	опаленням	газом	гарячим водо-постачанням
2008	8,4	6,6	27,5	88,9	1,9
2009	8,8	7,0	29,2	88,7	2,1
2010	9,7	7,7	33,5	88,7	2,3
2011	10,4	8,5	35,2	88,1	2,8
2012	10,8	9,3	35,8	88,0	3,1

Джерело: [9, с. 313].

Важливим фактором впливу на формування інтелектуального капіталу аграрної галузі є рівень здоров'я людей, оскільки саме він відображає здатність людини до праці та мотивує до подальшого розвитку та вдосконалення. Здорова робоча сила має найважливіше значення для конкурентоспроможності та продуктивності країни. Хворі працівники не зможуть реалізувати свій інтелектуальний потенціал і працюватимуть менш продуктивно.

Дані *табл. 2* свідчать, що рівень здоров'я сільських жителів Хмельницької області є незадовільним, навіть загрозливим, оскільки за 2008 – 2012 рр. кількість тільки ВІЛ-інфікованих людей зросла на 45,8%, хворих на СНІД – у 2,4 разу. Така статистика є негативним показником життєдіяльності, насамперед, сільської молоді.

Слід відмітити незначне зменшення рівня захворюваності на туберкульоз у сільських населених пунктах регіону та зниження травматизму, пов'язаного з виробництвом. Середньоочікувана тривалість життя протягом періоду дослідження зросла на 2,9 роки (4,3%), а рівень смертності дітей віком до одного року зменшився з 11,3 до 8 осіб (15,9%) на 1000 народжених живими.

Гальмуючим елементом у створенні належного рівня охорони здоров'я на сільських територіях є низький темп розвитку лікарень та амбулаторно-поліклінічних установ. Медичні заклади на селі не мають повного набору обладнання, виробів медичного призначення та інвентарю, необхідних для надання первинної допомоги. Навантаження на лікаря первинної допомоги у сільській місцевості подекуди

сягає 5-6 тис. прикріпленого населення. За 2008 – 2012 рр. на сільськогосподарських територіях Хмельницької області прийнято в експлуатацію всього 16 лікарняних ліжок.

Вважаємо, що одним з пріоритетів розвитку інтелектуального капіталу аграрної галузі регіону має стати збереження й укріплення здоров'я населення на основі формування здорового способу життя і підвищення доступності та якості медичної допомоги.

Організація інноваційного сільськогосподарського виробництва потребує великої кількості фахівців з інноваційного менеджменту, маркетингу інноваційної продукції, трансферу технологій, захисту інтелектуальної власності. Одержання освіти та кваліфікації – це процес інвестування в інноваційний тип розвитку аграрної галузі, що забезпечуватиме підвищення рівня прибутковості сільськогосподарських підприємств на довгострокову перспективу.

За 2008 – 2012 рр. кількість загальноосвітніх навчальних закладів і учнів у селах Хмельницької області постійно скорочується. За цей період кількість таких закладів скоротилась з 931 одиниці у 2008 р. до 754 закладів у 2012 р., а число учнів зменшилось на 18,3 тис. осіб [9, с. 316, 321]. Недозавантаженість загальноосвітніх закладів на сільських територіях є величезною проблемою для регіону. Це, насамперед, закриття шкіл і скорочення педагогічних працівників, по-друге, необхідність місцевим органам самоврядування вишукувати додаткові кошти для доставки дітей в інші села. І, по-третє, є більш глобальному розумінні, ця ситуація веде до скорочення інтелектуального капіталу села.

Таблиця 2

## Показники захворюваності сільських мешканців Хмельницької області протягом 2008 – 2012 рр.

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	Відхилення 2012 р. до 2008 р., %
Захворюваність на активний туберкульоз, осіб	682	617	526	517	504	73,9
ВІЛ-інфіковані, осіб	120	180	166	156	175	145,8
Хворі на СНІД, осіб	32	30	43	75	77	у 2,4 р.
Кількість потерпілих від травматизму, пов'язаного з виробництвом, осіб	108	92	62	61	73	67,6
Кількість загиблих від травматизму, пов'язаного з виробництвом, осіб	7	9	6	8	6	85,7
Середньоочікувана тривалість життя, років	67	68	69,5	70,2	69,9	104,3
Смертність дітей віком до 1 року (померло дітей у віці до одного року на 1000 народжених живими)	11,3	12,6	7,2	8	9,5	84,1

Джерело: [9, с. 340 – 350].

Задоволення жителів села різноманітними соціальними потребами залежить від ступеня забезпеченості сільських населених пунктів об'єктами соціальної інфраструктури, зокрема, об'єктами культурного призначення. На сільських територіях Хмельницької області число культурних закладів з кожним роком постійно зменшується (табл. 3).

За період 2008 – 2012 рр. кількість бібліотек у сільських поселеннях регіону зменшилась на 1,8%; демонстраторів фільмів – на 10,6%; відвідань кіносеансів – на 43,3%; клубних закладів – на 1,6%; кількість музеїв зменшилась на 44,4%. Така ситуація пояснюється зростанням рівня комп'ютеризації та інформатизації на сільських територіях.

Процес інформатизації спрямований на створення умов для задоволення інформаційних потреб працівників галузі та населення. Оцінка існуючого рівня розвитку інформатизації у Хмельницькій області за 2008 – 2012 рр. показала, що рівень витрат на цей процес зріс на 2 млн грн, тобто на 8,3% (табл. 4).

Значно збільшились обсяги наданих послуг стороннім підприємствам у сфері інформатизації (на 65,7%). Витрати на програмне забезпечення та обчислювальну техніку за цей період, навпаки, скоротились на 20,4% і 4,0% відповідно.

## ВИСНОВКИ

Формування в Україні інноваційної моделі економічного зростання та інтеграція України в європейське співтовариство потребують суттєвого підвищення ролі інтелек-

туального капіталу. Успішний розвиток сільського господарства як однієї з провідних галузей національної економіки теж на пряму залежать від розвитку цього елементу. Соціальні зв'язки позитивно впливають на розвиток інтелектуального капіталу підприємств, галузі, регіону. Однак соціальна інфраструктура сільських територій Хмельницької області, яка останні роки слабо розвивається, знижує показники мотивації населення, зокрема, молоді, до роботи в сільськогосподарських підприємствах. Вважаємо, що потрібно збільшити рівень державного фінансування сільських територій, зокрема, проводити стимулювання сільськогосподарських підприємств податковими важелями впливу з метою їх економічного розвитку і, як наслідок, соціальної сфери села. Важливо, щоб державні кошти спрямовувались на фінансування освіти на селі, включаючи розвиток професійно-технічної; покращення первинного медичного обслуговування сільського населення; розвиток мережі закладів культури і мистецтва. ■

## ЛІТЕРАТУРА

1. **Базилевич В. Д.** Проблеми оцінки, охорони і захисту прав об'єктів інтелектуальної власності в Україні / В. Д. Базилевич // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 142. – С. 5 – 9.

2. **Кендюхов А.** Гносеологія інтелектуального капіталу / А. Кендюхов // Економіка України. – 2003. – № 4. – С. 28 – 34.

Таблиця 3

Динаміка закладів культури у сільських поселеннях Хмельницької області за 2008 – 2012 рр.

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	Відхилення 2012 р. до 2008 р., %
Кількість бібліотек	835	829	820	820	820	98,2
Кількість демонстраторів фільмів	227	224	270	266	203	89,4
Кількість відвідувань кіносеансів за рік, тис.	97	82	70	82	55	56,7
Кількість клубних закладів	1106	1102	1096	1088	1088	98,4
Музеї	9	9	9	13	13	144,4

Джерело: [9, с. 358].

Таблиця 4

Динаміка витрат на інформатизацію аграрної галузі Хмельницької області

Рік	Показник	Витрати на інформатизацію усього	У тому числі		
			Витрати на програмне забезпечення	Витрати на обчислювальну техніку	Витрати на оплату послуг сторонніх підприємств у сфері інформатизації
2008	Усього витрат, млн грн	23,9	4,9	12,3	6,7
	Частка галузі сільського господарства, %	0,7	12,5	50	37,5
2009	Усього витрат, млн грн	23	2,7	10,3	10,0
	Частка галузі сільського господарства, %	0,7	35,3	29,4	35,3
2010	Усього млн грн	19,7	2,7	8,2	8,8
	Частка галузі сільського господарства, %	0,7	14,2	42,9	42,9
2011	Усього млн грн	25,9	3,9	11,8	10,2
	Частка галузі сільського господарства, %	1,0	12,0	52,0	36,0

Джерело: [10, с. 117].



**3. Чухно А. А.** Інтелектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 48 – 55.

**4. Курило Л. І.** Людський капітал як чинник формування інтелектуального капіталу та економічного розвитку / Л. І. Курило // Економіка АПК. – 2010. – № 9. – С. 126 – 131.

**5. Бутнік-Сіверський О. Б.** Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект // Інтелектуальний капітал. – 2004. – № 1. – С. 16 – 27.

**6.** Україна у вимірі економіки знань / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К. : Основа, 2006. – 592 с.

**7. Грішнова О. А.** Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу / О. А. Грішнова, Н. М. Полив'яна // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 3. – С. 19 – 23.

**8. Coleman J. S.** Social Capital in the Creation of Human Capital / J. S. Coleman // The American Journal of Sociology. – 1988. – Vol. 94. – P. 95.

**9.** Статистичний щорічник Хмельницької області за 2012 рік / За ред. В. В. Скальського. – Хмельницький : Головне управління статистики в Хмельницькій області, 2012. – 412 с.

**10.** Статистичний збірник діяльність суб'єктів господарювання за 2011 рік / За ред. І. М. Жук. – Київ : Державна служба статистики України, 2012. – 466 с.

#### REFERENCES

Bazylevych, V. D. "Problemy otsinky, okhorony i zakhystu prav ob'iektiv intelektualnoi vlasnosti v Ukraini" [Problems of assess-

ment, health and protection of intellectual property in Ukraine]. *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka*, no. 142 (2012): 5-9.

Butnik-Siverskyi, O. B. "Intelektualnyi kapital: teoretichnyi aspekt" [Intellectual capital: a theoretical aspect]. *Intelektualnyi kapital*, no. 1 (2004): 16-27.

Chukhno, A. A. "Intelektualnyi kapital: sutnist, formy i zakonirnosti rozvytku" [Intellectual capital: the nature, form and patterns of development]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 11 (2002): 48-55.

Coleman, J. S. "Social Capital in the Creation of Human Capital". *The American Journal of Sociology*, vol. 94 (1988): 95-.

Hrishnova, O. A., and Polyv'iana, N. M. "Sotsialnyi kapital: sutnist, znachennia, vzaiemozv'iazok z inshymy formamy kapitalu" [Social capital: the nature, significance, relationship to other forms of capital]. *Ukraina: aspekty pratsi*, no. 3 (2009): 19-23.

Kendiukhov, A. "Gnoseologiiia intelektualnogo kapitala" [Epistemology of intellectual capital]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 4 (2003): 28-34.

Kurylo, L. I. "Liudskiy kapital iak chynnyk formuvannia intelektualnogo kapitalu ta ekonomichnoho rozvytku" [Human capital as a factor in the formation of intellectual capital and economic development]. *Ekonomika APK*, no. 9 (2010): 126-131.

Statystychnyi shchorichnyk Khmelnytskoi oblasti za 2012 rik [Statistical Yearbook of Khmelnytsky region in 2012]. Khmelnytskyi: *Holovne upravlinnia statystyky v Khmelnytskii oblasti*, 2012.

Statystychnyi zbirnyk diialnist sub'iektiv hospodariuvannia za 2011 rik [Statistical Yearbook 'activities in 2011]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2012.

*Ukraina u vymiri ekonomiky znan* [Ukraine in terms of the knowledge economy]. Kyiv: Osнова, 2006.